

De bibliotheek als digitale uitgever

Utrechtse digitale dissertaties niet langer experiment

Het digitale copyright is eigenlijk nog de enige hindernis die de doorbraak van de digitale dissertatie tegenhoudt. In Utrecht is een experiment rond elektronische proefschriften met succes afgerond.

BIJ DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK Utrecht nadert het project *Digitalisering van Utrechtse dissertaties*¹ zijn voltooiing. Na contact met de Universiteitsbibliotheek van Groningen, waar al gewerkt werd aan een soortgelijk project, *Eldoradoc*,² ging het Utrechtse project in de herfst van 1996 van start. De doelstelling was: 'het in kaart brengen van het proces van elektronische proefschriften, het opbouwen van een (proef)bestand en het maken van een financiële analyse van het verschil tussen traditioneel en elektronisch publiceren.'

Andere zaken die onderzocht moesten worden waren van juridische aard (digitaal copyright), bestuurlijk (consequenties voor het promotiereglement), technisch (keuze van formaten en conversietools) en logistiek/organisatorisch (gevolgen voor de eigen organisatie).

Publicatie op Internet

De Universiteitsbibliotheek Utrecht is in september 1997 begonnen om proefschriften die aan de Universiteit Utrecht verschijnen op Internet te publiceren (www.library.uu.nl/~proefsch/). Deze vorm van beschikbaarstelling vormt een aanvulling op de traditionele opname van gedrukte dissertaties in de bibliotheekcollectie. Alle promovendi krijgen een maand voor de promotiedatum een informatieve brief van de Universiteitsbibliotheek (de adressen worden verstrekt door de pedel). In deze brief staan de aanleveringseisen en mogelijkheden bij digitale aanlevering: dat kan via diskettes, cd-rom, e-mail of ftp. Medewerkers van de bibliotheek zorgen er vervolgens voor dat de publicatie wordt geconverteerd naar een voor Internet geschikte vorm en geplaatst op de server. In principe wordt de publicatie voor altijd bewaard, net zoals dat bij een gedrukt exemplaar wordt gegarandeerd.

Een Internetversie van een proefschrift heeft diverse voordelen³ ten opzichte van de papieren editie:

- de publicatie is, wereldwijd, direct raadpleegbaar;
- in de digitale versie van het proefschrift kunnen multimedia-elementen worden opgenomen;
- via hyperlinks kunnen koppelingen worden gelegd tussen verschillende delen van een publicatie. (We hebben

met opzet niet voor externe links gekozen vanwege tijdrovend onderhoud en wijziging van de URL's.)

Procedure

Er is bewust gekozen voor beschikbaarstelling op Internet in twee verschillende formaten: HTML (Hypertext Markup Language) en PDF (Portable Document Format). Voordelen van HTML zijn: platform-onafhankelijk, wijdverbreid en zonder extra readers te raadplegen via WWW-browsers. Voordelen van PDF: platform-onafhankelijk, de reader is gratis en als grootste voordeel: de lay-out blijft dezelfde als in de papieren versie. Een bijkomend argument voor PDF is het gegeven dat veel promovendi werken met *(La)TeX*. Dit formaat kan de Universiteitsbibliotheek nog niet verwerken. Voor de promovendi is het echter een kleine moeite om van daaruit een tussenconversieslag naar *Postscript* te maken en hun publicatie in die vorm aan te leveren. Vervolgens converteert de Universiteitsbibliotheek van *Postscript* naar PDF.

Soms wordt een document slechts in een van beide formaten beschikbaar gesteld, omdat het vanuit het aangeleverde formaat niet mogelijk is goed te converteren naar zowel HTML als PDF. Zo is bijvoorbeeld de conversie van *Postscript* naar HTML niet mogelijk.

We proberen zo soepel mogelijk in te springen op variaties in en versies van digitale formaten. Afbeeldingen bij dissertaties in HTML worden geplaatst in GIF en/of JPEG. Aanlevering van multimedia-elementen is ook mogelijk: we denken dan aan film, animatie, geluidsfragmenten enzovoort. Tot nog toe is er geen werk met multimedia aangeboden, maar in de toekomst verwachten we dat zeker.

Bovengenoemde procedure wijkt enigszins af van de procedure zoals die gehanteerd wordt aan de Universiteitsbibliotheek in Groningen, met name als het gaat om de financiële vergoeding voor het geleverde proefschrift. Groningen is overigens de enige universiteit waarmee we tot nu toe contact over dissertaties onderhouden. In de beginfase van het project is er incidenteel contact geweest met de University Libraries, Virginia Tech in Blacks-

burg, maar al snel bleek dat zij een andere richting uitgingen en zeer SGML-georiënteerd waren. Dat contact is dan ook niet gecontinueerd. Via Virginia kwamen we ook in contact met het Amerikaanse UMI (University Microfilms International) dat - als een soort nationaal depot - automatisch van elk digitaal proefschrift een kopie krijgt toegezonden. En we staken ons licht op bij OCLC (Online Computer Library Center) waarbij University of Virginia haar database liet opzetten.

Script

Het is mogelijk dat de dissertaties op een gegeven moment worden verplaatst naar een andere server. Bij de hyperlinks vanuit de catalogus naar de publicaties is daar al rekening mee gehouden. Om te voorkomen dat de links verouderd raken wordt er geen 'vaste' URL in de beschrijvingen opgenomen, maar wordt naar de juiste plaats op de server verwezen door middel van een script.

Er zijn vrij strikte aanleveringscriteria voor het gebruik van bestandsformaten en hulpprogramma's. We sturen de promovendi een lijstje toe met toegestane (dat wil zeggen: te verwerken met de software binnen de Universiteit van Utrecht) bestandsformaten: PDF, Postscript, HTML, SGML, Wordperfect DOS (versie 5.1 of hoger), Wordperfect Windows (versie 5.1 of hoger), Word for Windows (versie 6.0 of hoger) en Pagemaker.

Digitale dissertaties bij de UB Utrecht.

Voor formaten die geconverteerd moeten worden naar HTML (bijvoorbeeld vanuit Word) is het aan te raden zo gestructureerd mogelijk te werken. Conversie wordt anders wel erg moeizaam.

Bij hulpprogramma's bedoelen we tekenprogramma's, zelf ontwikkelde macro's, spreadsheets enzovoort; eigenlijk alle programma's die buiten een tekstverwerker om werken.

Minder strikt zijn we bij het aantal door de auteur toegekende trefwoorden, omvang van het abstract en keuze van lettertype voor optimale leesbaarheid van het beeldscherm. In die gevallen doen we wel aanbevelingen (in de hoop dat...!).

In Utrecht moeten promovendi hun proefschrift drie à vier weken voor de promotiedatum bij de Universiteitsbibliotheek inleveren. De publicatie is dan beschikbaar voor verwerking. Behoudens problemen of onvoorziene omstandigheden volgt snel na de promotiedatum plaatsing op het Internet.

Digitaal copyright

Voordat wordt begonnen met de verwerking van het proefschrift, moet de promovendus eerst toestemming verlenen voor het plaatsen op Internet. Bij het deelnameformulier dat aan elke promovendus wordt toegestuurd zit ook een verklaring van toestemming die men moet ondertekenen. Voor het geval er 'derden', met name uitgevers, zijn bij wie (een deel van) de auteursrechten berusten wordt aan elke promovendus ook een 'uitgeversverklaring' toegestuurd. Dit is een standaardbrief die de promovendus aan zijn uitgever kan voorleggen en waarmee deze zijn fiat kan geven voor de openbaarmaking op Internet. Bij een uitgave in eigen beheer betekent de handtekening van de auteur, dat de Universiteit van Utrecht de garantie heeft dat er geen (geldige) claims van derden zullen komen. Bij publicatie bij één of meerdere uitgevers bestaan diverse mogelijkheden: een proefschrift is in zijn geheel door één uitgever uitgegeven, of bestaat uit een bundeling van artikelen, uitgegeven door één of meerdere uitgevers. In de eerste twee gevallen moet de auteur een handtekening van zijn/haar uitgever overleggen. In het laatste geval is het nodig om voor elk artikel bij de betreffende uitgever(s) toestemming voor digitaal publiceren te vragen. Die drempel is begrijpelijkerwijs erg hoog. Een deel van de auteurs laat het op dit punt dan ook afweten, helaas.

Ontsluiting

De dissertaties die op de server van de Universiteitsbibliotheek staan worden op een aantal manieren ontsloten. In de eerste plaats wordt een beschrijving van elk (elektronisch) proefschrift opgenomen in de catalogus van de bibliotheek. In deze beschrijving wordt een link opgenomen waarop in de Internetversie van de catalogus kan worden geklikt zodat de gebruiker bij het gezochte bestand uitkomt. De beschrijving van het proefschrift komt, samen met door de auteur zelf toegekende trefwoorden en een abstract, ook op de indexpagina bij de publicatie te staan. De opname van deze gegevens in 'meta-tags' zorgt ervoor dat de dissertaties goed kunnen worden geïndexeerd door de diverse zoekmachines die het Internet rijk is. Voor wat

betreft deze metatags volgen we de ontwikkelingen van *Dublin Core*. De bedoeling is om daarbij aan te sluiten. Naast de Utrechtse on line catalogus bieden Internet en de NCC (Nederlandse Centrale Catalogus) mogelijkheid tot zoeken.

De dissertaties staan per faculteit gerangschikt. Op afzonderlijke pagina's is te zien welke digitale proefschriften per faculteit aanwezig zijn. Om te voorkomen dat het downloaden van een dissertatie erg lang duurt worden de documenten zoveel mogelijk opgesplitst in afzonderlijke hoofdstukken. Daarnaast wordt de publicatie ook als één geheel geplaatst.

Full-text searching van de dissertatie-sites is mogelijk binnen de in Utrecht aanwezige software, zowel in HTML als in PDF. We zullen met name gebruik gaan maken van het programma *Muscat*, waarbinnen een indexeringsfilter voor PDF- en HTML-formaat aanwezig is. Zoals al vermeld worden veel dissertaties in Postscript en PDF aangeboden, dus dat sluit mooi op elkaar aan. Wel moet met Muscat nog ervaring opgedaan worden.

Uitsluitend elektronisch

Een eerste opmerkelijke proef binnen het project betreft het proefschrift van Lisette van Herk.⁴ Zij promoveerde bij de rechtenfaculteit. Dit proefschrift is in juni 1998 met speciale eenmalige toestemming van de bibliothecaris uitsluitend elektronisch aangeleverd. We waren vooral benieuwd naar reacties van promovendi en faculteiten. Tot nu toe hebben we positieve reacties gehad.

Het uitsluitend elektronisch publiceren van proefschriften is inmiddels geen experiment meer. Er wordt nu ook al gesproken over aanpassing van het promotiereglement, ruilrelaties en financiële vergoeding.

Er zullen statistieken worden bijgehouden over het aantal gebruikers dat de afzonderlijke proefschriften raadpleegt. Meerdere gepromoveerden hebben al laten weten interesse te hebben in het aantal raadplegingen, zeker als dat mogelijkheden biedt voor (e-mail)contact met vakgenoten over de hele wereld. Sommigen nemen de 'proefschriften'-URL al op in het voorwoord van hun traditionele gedrukte proefschrift of vermelden hem op hun persoonlijke homepage!

Het Internetadres waar u de digitale Utrechtse proefschriften kunt vinden hebben we in het begin van dit artikel al genoemd: www.library.uu.nl/~proefsch/. Tot slot een mooi voorbeeld van een dissertatie: www.library.uu.nl/~proefsch/01825716/inhoud.htm. Het gaat hierbij om een niet te lange pagina, met alles erop en eraan, inclusief een heldere scan van de omslagpagina.

Kortom

In een klein anderhalf jaar zijn ongeveer veertig proefschriften geplaatst. Dat betekent dat ongeveer vijf à tien procent van de huidige proefschriften digitaal wordt aangeboden, vooral afkomstig uit de bètahoek.

Het grootste probleem tot nu toe is het digitale copyright: de auteur krijgt geen toestemming van de uitgever of vindt het te veel moeite om meerdere handtekeningen te verzamelen. Verder is de aanlevering van de dissertatie niet altijd even zorgvuldig, maar dat zal ongetwijfeld verbeteren wanneer de aanleveringscriteria worden bijgesteld en de mogelijkheid tot aanleveren meer bekendheid onder promovendi krijgt. Nu al blijkt dat geïnteresseerden bereid zijn om tijd en moeite in zorgvuldig aanleveren te steken. De vooruitzichten zijn dus gunstig: tevredenheid onder degenen die de stap (nog) niet gezet hebben. Het is nu zaak om meer bekendheid te geven aan mogelijkheden en procedures. Wanneer daaraan voldaan wordt, kan de Universiteitsbibliotheek van Utrecht een flinke groei van het aantal eigen (lees: Utrechtse) elektronische dissertaties verwachten.

Noten

- ¹ 'Universiteitsbibliotheek azen op proefschriften'. In: *Informatie Professional*, 1(1997)12, p. 5.
- ² Klugkist, Alex. 'De elektronische bibliotheek van de UB Groningen'. In: *Informatie Professional*, 1(1997)12, p. 22-25.
- ³ Haas, Boy de. 'Publiceren op Internet'. In: *UvA-link* (maart 1997), nr. 15, p. 3.
- ⁴ Herk, Elisabeth Johanna Maria van: *Arbeidsvoorwaardenvorming op Europees niveau: een onderzoek naar communautaire of transnationale regelgeving in het beroepsgoederenvervoer over de weg*; www.library.uu.nl/~proefsch/01802424/inhoud.htm.

Verder lezen

- Grygierczyk, Natalia. 'The infinite library: putting strategic policy into practice'. In: Raitt, David (ed.): *Libraries for the new millennium: implications for managers* (oktober 1997), p. 65-88.
- Savenije, Bas. 'De terugkeer van de betovering'. In: *Informatie Professional* 2(1998)5, p. 30-34.

F. J. Koper (F.Koper@library.uu.nl) en drs. M. C. B. van de Pol (M.vandePol@library.uu.nl) zijn projectleiders 'Utrechtse elektronische dissertaties'.

The screenshot shows a web browser window displaying a digital dissertation page. The browser's address bar shows the URL: <http://publib.uu.nl/~proefsch/01825716/inhoud.htm>. The page header includes the logo of Universiteit Utrecht and the title of the dissertation: 'Gezonde stadsgezichten: een studie naar gezondheidsverschillen en stedelijk gezondheidsbeleid'. Below the title, the author's name is listed: 'Gezonde stadsgezichten: een studie naar gezondheidsverschillen en stedelijk gezondheidsbeleid / Johannes Josef Maria ten Dam - [S.l.] : [s.n.], 1998 - Tekst - Proefschrift Universiteit Utrecht'. The page also displays the NBC number: 'NBC: 44.10: maatschappelijke gezondheidszorg; algemeen' and the keywords: 'Trefwoorden: health policy, inequalities in health, urban studies, health studies'. A 'PDF' section is visible, listing the following chapters: 'Titel', 'Inhoud', 'Hoofdstuk 1: Inleiding', 'Hoofdstuk 2: Sted en gezondheid', 'Hoofdstuk 3: De oude en de nieuwe volksgezondheid', 'Hoofdstuk 4: Denken over gezondheid en lokaal gezondheidsbeleid', 'Hoofdstuk 5: Gezondheidsprojecten in de Verenigde Staten, Caraca en Nederland', 'Hoofdstuk 6: Gezondheidsbeleid in de vier grote steden in Nederland', and 'Hoofdstuk 7: Gezonde stadsgezichten'.